

TARİHTE TÜRK-AMERİKAN MÜNASEBETLERİ *

Dr. ORHAN F. KÖPRÜLÜ

Türk Tarih Kurumu Asli Üyesi

Konumuza girmeden önce bir hususu çok kısa olarak burada belirtmek isterim. Böyle bir konferansta hemen hemen ikiyüz yıla yaklaşan Türk-Amerikan münasebetlerinin bütünü bir konuşmaya sığdırmanın imkânsızlığı karşısında, bugünkü konuşmamda bu münasebetlerin XIX. yüzyıldaki kısmına ağırlık vereceğimi, esasen daha sonraki münasebetler hakkında son yıllarda memleketimizde de bir takım çalışmalar yapıldığını hatırlatmak isterim.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Yeni Dünya'da, 1783'te yapılan Versailles Andlaşması ile Amerika Birleşik Cumhuriyeti, tarih sahnesine çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu çoktandır gerileme devrine girmiş bulunuyordu.

Amerikan Kongresi'nin, 7 Mayıs 1784'te Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı, ticaret ve dostluk andlaşmaları yapmak üzere görevlendirdiği memleketler arasında Osmanlı İmparatorluğu da vardı. Bu da Amerikan tüccarlarını yakalayan veya tâciz eden Cezayir korsanlarının Osmanlı padişahının tâbii olarak kabul edilmesinden ileri geliyordu. Zira Amerika'nın İngiltere ile sulh andlaşması imzalamasından sonra, Amerikan gemileri, Akdeniz'de artık İngiliz bayrağının himayesinden mahrum kalmışlardı. Ancak sonradan Adams ve Jefferson Bâbîâli ile andlaşma yapmak fikrinden vazgeçtiler¹.

Osmanlı Devleti ile bir dostluk andlaşması yapmak üzere ikinci teşebbüs, Amerika'nın Londra ortaelçisi Rufus King'den geldi. Osmanlı Devleti ile bir ticaret ve dostluk andlaşmasının, Amerika'ya bir takım faydalar sağlayacağına King'i ikna edenler, Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi İsmail Ferruh Efendi ile Doğu'da uzun bir süre oturmuş olan

* Bu makale 1985-1986 yılı Atatürk Konferansları dizisi içinde 11 Nisan 1986'da Tarih Kurumu konferans salonunda yaptığım konuşmanın bir az genişletilmesi ve arkasına ilâve bir bibliyografya eklenmesiyle meydana gelmiştir.

¹ Walter Livingston Wright, *Amerikan Relations with Turkey to 1831* (basılmamış doktora tezi), Princeton University 1928, s. 9.

Peter Abbott adındaki bir İngiliz tüccarı idi. Arkadaşım Prof. Ercümen Kuran ise, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu* (Ankara 1968 s. 37) adlı cidden iyi hazırlanmış etüdünde bunun tamamen aksini ileri sürdüğü gibi, Rufus King'in adını da söylemeksizin, teşebbüsün Amerika'nın Londra elçisinden geldiğini yazar ki kanaatimizce bu doğru değildir. Zira yukarıda adları geçen iki kişiden aldığı ilhamla, Amerika Cumhurbaşkanı Adams'a, Osmanlı İmparatorluğu ile ticarî münasebetlere girişilmesini tavsiye eden kimse Amerika'nın Londra sefiri Rufus King'dir. Onun, bu tavsiyesini dikkate alan Adams, Lizbon'daki Amerikan ortaelçisi William Laughton Smith'i İstanbul'a giderek bir ticaret ve dostluk andlaşması yapmaya memur etti. Jefferson grubunun muhalefetine rağmen, senato da az bir farkla bunu kabul ederek, bu görevi 11 Şubat 1799'da onayladı². Fakat Amerikan Dışişleri Bakanı Pickering, cumhurbaşkanına, bu sırada Osmanlı Devleti'nin bir yandan Fransa ile harp halinde bulunmasını, diğer yandan Balkanlarda Pazvantoğlu isyanı ile meşgul olmasını ileri sürerek, İstanbul'da yapılacak bir teşebbüse taraftar olmadığını söylemişti. Adams, görüşünü değiştirmemekle beraber Smith'e de İstanbul'a gitmesi hususunda bir talimat vermedi. 1800 yılı sonlarında da Smith Lizbon'dan Madrid'e tayin edildi.

Adams idaresi İstanbul'a gönderilecek bir elçi hususunda henüz bir karara varmadan, albay William Bainbridge kumandasındaki "George Washington" Akdeniz'e giren ilk Amerikan harp gemisi olmuş ve Trablus Dayı'sının tavsiyesi üzerine İstanbul'a doğru yola çıkmıştı³.

Bir Amerikan gemisinin 9 Kasım 1800'de İstanbul limanına girişi, o sıralarda burada bulunan İngiliz seyyahı Edward Daniel Clarke tarafından gayet canlı bir şekilde şöyle anlatılır:

Bir Amerikan fırkateyninin, bu ilk gelişi, İstanbul'da yalnız Türkler arasında değil, buradaki bütün kordiplomatikte de büyük bir heyecana sebep oldu. Bir Amerikan fırkateyninin limana demirlediği haberi hükûmete erişince, Türkler, bu memleketin nerede bulunduğunu ve kimin bayrağını selâmladıklarını anlamakta âciz kaldılar. Bu hususun halli ve gelen yabancıнын nasıl kabul edileceği meselesi büyük bir zaman kaybına sebep oldu. Bu arada biz [Clarke] gemiye giderek kaptanı ziyaret ettik. Onunla oturduğumuz sırada Türk hükûmetinden bir haberci gelerek, Amerika'nın Yeni Dünya'da olup olmadığını sordu? Müspet cevap alması

² *The Life and Correspondence of Rufus King*, Newyork 1894-1900 c. II s. 463.

³ Thomas Harris, *The Life and Services of Commodore William Bainbridge* (Philadelphia 1837, s. 43-46).

üzerine de kaptana hoş geldiniz diyerek, burada büyük bir samimiyet ve hürmet göreceğini kendisine bildirdi⁴.

Amerikalı Thomas Harris'in ayrıca belirttiğine göre, bu haberci beraberinde sulh nişânesi olarak bir kuzu ile hoşgeldin mânasına gelen bir buket de çiçek getirmişti⁵.

Amerikan gemisinin limana girişinden birkaç gün sonra, donanmanın başında İstanbul'a dönen Kapudân Paşa'nın gemisini, "George Washington"un top atışıyla selâmı, Boğaz'dan gelen ânî bir bora sebebiyle karşılık görmemişti. Ertesi gün Kapudân-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Amerikan gemisinin selâmına mukabele ederek, Bainbridge'den özür dilemiş ve albayı kendi konağına davet etmişti. Bainbridge, Kapudân Paşa'nın büyük nüfuzunu gözönünde tutarak, bu teklifi derhal kabul etmişti. 23 Aralık günü iki taraf arasında yapılan bir konuşmada, Küçük Hüseyin Paşa iki devlet arasında bir andlaşma yapmaya hazır olduğunu ve bir az yukarıda adı geçen Lizbon ortaelçisi Smith, böyle bir andlaşma yapmak için Türkiye'ye geldiği takdirde, onu, imparatorluk dahilinde himaye de edeceğini bildiren bir mektubu, Smith'e teslim edilmek üzere Bainbridge'ye vermişti. Bainbridge, yaptığı konuşma sonunda mevcut havanın iki taraf arasında yapılabilecek bir andlaşmaya uygun olduğunu görmüş, ancak kendisine bu hususta bir talimat verilmediğini Kapudân Paşa'ya bildirmişti.

Albay Bainbridge, 7 hafta kaldığı İstanbul'dan 30 Aralık 1800'de ayrılmıştı⁶. Öyle anlaşılıyor ki yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Smith'in misyonu, Amerika'nın kendi iç meseleleri yüzünden tatbik mevkiine konulamamıştı.

Bununla birlikte bir ticaret andlaşmasının yapılamamasına rağmen Amerikan tüccarlarının, Amerikan bayrağı taşıyan gemileriyle Türk limanlarına gelmeye başladıklarını görüyoruz. Kayıtlara göre, ilk Amerikan ticaret gemisi 1797'de İzmir'e gelmişti. XIX. yüzyıla girerken Başkan Jefferson, ortada bir andlaşma bulunmamasına rağmen William Stewart'ı 1802'de İzmir'e konsolos olarak tayin etmiş, bunun, aynı yılın 4 Mayıs'ında senato tarafından onaylanması üzerine Stewart, 1803 Nisanında İzmir'e varmıştı. İzmir'deki bu ilk Amerikan konsolusu, Amerika'ya gönderdiği 25 Nisan tarihli raporunda, Osmanlı Devleti ile bir ticaret andlaşması yapılmasını tavsiye ettiği gibi, İzmir'e gelişinden önceki 2 yıl zarfında bu

⁴ Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (4. baskı, Newyork 1814) Part the second, section 1, sayfa 36.

⁵ Thomas Harris, *aynı eser*, 47.

⁶ Daniel Clarke, *aynı eser*, göst. yer.

limanı 3 Amerikan gemisinin ziyaret ettiğini bildiriyordu. Ancak, Osmanlı Devletinin bu tayini tanımaması üzerine 1803 Kasımında İzmir'den ayrılmak mecburiyetinde kalan Stewart İzmir'de oturan, Danimarka ve İsveç Başkonsolosluğu görevini sürdüren bir İngilizizi kendi yerine vekil olarak bırakmış, o da bu vazifesini ölümüne kadar sürdürmüştü ⁷.

1804 Aralık ayından itibaren Amerika'nın Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin hızla artmaya başladığı görülmektedir. Amerika'nın Türkiye'den satın aldığı mallar arasında pamuk, yün, zamkı Arabi, sünger, Türk halısı gibi şeyler bulunuyor ama en büyük yeri afyon alıyordu. 1808'de Amerika, Baltimorelu Sloane'ı İzmir'e konsolos olarak gönderdi ise de, Osmanlı hükümeti birincisi gibi bunu da tanımadı. Böylece Amerika, Osmanlı Devleti ile ticaretini yine İngiliz konsolosu aracılığıyla yürütmek zorunda kaldı. Amerika, bu aracılığı dolayısıyla İzmir'deki İngiliz konsolosuna 1799'dan 1811'e kadar 65.500 dolar konsolosluk masrafı ödemişti ⁸. 1811 yılı Ağustosunda İzmir'e gelen Philadelphialı tüccar David Offley, Amerikan ticaretinde gümrük resminin artışından İngiliz tüccarlarını mesul göstermeye çalıştı ise de bir netice alamayınca, İstanbul'a gidip derdini padişaha anlatmış ve şahsî bir anlaşma yaparak Amerikan tüccarlarının Avusturya gibi % 2 tarif ve ilâveten % 15 gümrük resmi ödemelerini sağlamıştı. Bu, hem gelecek hem de gidecek eşyaya aynı şekilde uygulanacaktı ⁹. David Offley 1816'da ise, İzmir'de yeni Kapudân-ı Derya Hüsrev Paşa ile dostluk kurarak, Amerika'dan resmî bir talep olmamasına rağmen, paşadan, Amerikan konsolosluğunu olarak tanınmak imtiyazını kopardı ¹⁰.

Kısa bir müddet sonra Baltimore'daki bir firma M.J. Jaussand adlı bir temsilcisini, Osmanlı resmî makamlarıyla müzâkerelerde bulunması için, 1817 ilkbaharında İstanbul'a gönderdi. Bu zat'ın Fransız sefarethanesinde, Osmanlı Devleti'nin bâzı ileri gelenleriyle, bir ticaret andlaşması hususunda yaptığı görüşmede, kendisine, Osmanlı Devleti'yle doğrudan doğruya gizli müzâkerelere girmesi tavsiye edildi. O da, bu durumu Amerikan Dışişleri Bakanı John Quincy Adams'a bildirdiyse de yine müspet bir netice çıkmadı ¹¹.

⁷ Dr. Walter L. Wright, *American Relations...* s. 45 v.d.

⁸ Samuel Eliot Morison, *Forcing the Dardanelles in 1810*, *New England Quarterly*, April 1928, cilt 1, s. 213 v.d.

⁹ S. E. Morison, *Aynı makale*, s. 216.

¹⁰ Dr. Wright, *American Relations*, s. 64 v.d.

¹¹ Dr. Wright, *Aynı Eser*, s. 79-81.

İki devlet arasında resmî görüşmeler ancak, 1820'de başlayabildi. Quincy Adams, Luther Bradish isminde Newyorklu bir avukatı iki pasaportla gizli bir soruşturucu olarak İstanbul'a yolladı.

İstanbul'da Reisülküttâbla yaptığı konuşmalardan, kendisine verilen gizli vazifenin, buraya gelmeden önce, ilgililerce öğrenildiğini anlayan Bradish, 20 Aralık 1820'de Amerikan Dışişleri Bakanına yazdığı yazıda, kendisine verilen talimatın tamamıyla geçersiz olduğunu bildirerek, yapılması düşünülen andlaşmanın Amerika'ya aşağı yukarı 50 bin dolara malolacağını bildirmişti¹² 1823'te Quincy Adams, bir adamını Kapudân-ı Derya Hüsrev Paşa ile görüşmek için gönderdi. Hüsrev Paşa, bu zata, 1824 Aralık ayında Akdeniz'deki Amerikan filosu kumandanının, kendisiyle gizlice temasa geçmesini, bir andlaşma için ileri sürülecek Amerikan tekliflerini, kendisinin padişaha sunacağını onun da, Amerikan sefirinin İstanbul'a gelip hükümetle müzakerelerde bulunmasının faydalı olup olmayacağına karar vereceğini gelen temsilciye söyledi¹³.

Quincy Adams'ın ticarî temsilci olarak tayin ettiği David Offley, 27 Şubat 1824 tarihli mektubunda, yapılacak bir andlaşma ile Amerika'nın sağlayabileceği faydalardan söz ederken, Osmanlı Devleti ile gizli müzakerelerde bulunulmasını tavsiye ediyordu¹⁴.

Amerika Dışişleri Bakanı, komodor John Rodgers'e 1825'te Osmanlı Devleti ile yapılacak ticaret andlaşması hususunda gerekli talimatı verirken, Hüsrev Paşa tarafından kabul edilen hususlara ilâve olarak, Amerika'ya ait ticaret gemilerinin Karadeniz'de de faaliyette bulunmalarını sağlamasını istiyordu. 1825 Eylülünde Adams'ın yerine Dışişleri Bakanlığına getirilen Henry Clay de, Rogers'a aynı hususları tekrarlamakla birlikte, ayrıca çeşitli limanlara konsolos tayini meselesini de yapılacak andlaşmaya ilâve etmesini istiyordu. Rogers, geciktiği için, ancak 1826 Temmuzunda Hüsrev Paşa ile temas kurabildi ve kendisine verilen talimatı başarı ile yerine getirdi. Fakat Kapudân Paşa, kendisine, İstanbul'da cereyan etmekte olan olaylar dolayısıyla bu işin zaman alacağını söylemiş bunun üzerine bir süre bekleyen Rogers, bir netice alamadan 1827 Mayısında Amerika'ya dönmüş, işin takibini David Offley'e bırakmıştı.

Aynı yılın 20 Ekiminde Osmanlı donanmasının Navarin'de yok edilmesi Osmanlı Devleti'ni yeni bir müttefik aramaya sevk etti. Hattâ, Türkiye, bu andlaşmanın tedafü ve taarruzî bir andlaşma olmasını teklif

¹² *House Document*, No. 250, s. 4-12.

¹³ Dr. Wright, *Aynı eser*, s. 94-99.

¹⁴ Dr. Wright, *Aynı eser*, s. 101-103.

etti. Kasım 1827'de Hüsrev Paşa böyle bir andlaşma için müzâkerelere başlama zamanının geldiğini Offley'e bildirdi. Fakat o, bu işe selâhiyetli olmadığı cevabını verdi. Bunun üzerine Bâbîâli, Şubat 1828'de Offley'e gönderdiği bir yazı ile Amerika adına yollanacak bir müzakereciyi İstanbul'a dâvet etti. Amerika Cumhurbaşkanı da 21 Temmuz 1828'de gönderdiği talimâtta, Offley ile Amerikan Akdeniz filosu kumandanı William Crane'i, Osmanlı Devleti ile en imtiyazlı millete tanıdığı haklar seviyesinde bir ticaret andlaşması yapmaya ve gemilerin Karadeniz'e de girme hakkını elde etmek üzere müzâkerelere memur etti.

Crane, İzmir'de beklerken Offley, 1828 yılı Aralık ayında müzâkerelerde bulunmak üzere İstanbul'a gitti. Onun Reisülküttâb ile yaptığı müzâkereler aylarca devam etti. Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü, en imtiyazlı milletten sâdece yüzde bir nisbetinde bir farkı bile, kendisine böyle bir şey söylenmediği ve Washington'un böyle bir teklife yanaşmaya hazır olduğunu bilmediği için kabul etmedi. Reisülküttâbın, Navarin'de yok olan Türk donanmasının Amerika tarafından tekrar yerine konulabileceği hususundaki teklifini ise, duymamazlıktan geldi. İzmir'e dönen Offley, Crane ile birlikte yazdıkları 17 Mart 1829 tarihli mektupta, Cumhurbaşkanı'na, talimatı dairesinde bir ticaret andlaşmasının bu safhada henüz mümkün olmadığını bildirdiler¹⁵. Bu sıralarda Amerika Cumhurbaşkanlığına seçilen Andrew Jackson, 12 Eylül 1829'da, Albay James Biddle, David Offley ve Newyorklu bir tüccar olan Charles Rhind'ı Osmanlı Devleti ile müzâkerelerde bulunmaya memur etti¹⁶.

Amerika'nın yeni Dışişleri Bakanı Martin van Buren de, yeni temsilcilere verdiği talimâtta, Amerikan gemilerinin Karadeniz'e de çıkabilmeleri şartıyla, Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü yüzde bir farkı da kabul edebileceklerini bildirdi. Ayrıca tercüme hatâlarından ileri gelebilecek her türlü yanlış anlamalara da meydan verilmemesini istedi. Gizlilik için alınmış bütün tedbirlere rağmen üç temsilci İzmir'e vardıkları zaman durumun evvelden bilindiğini öğrendiler. Diğer iki temsilci İzmir'de kalırken Charles Rhind, İstanbul'a giderek Reisülküttâb ile uzun süren müzâkerelerden sonra, 8 Şubat 1830'da Amerika'nın istediği gibi bir ticaret andlaşmasının taslağını meydana getirdi ve Başkan'a gönderdiği 10 Mayıs 1830 tarihli mektubunda durumu kendisine bildirdi¹⁷. Ancak Rhind,

¹⁵ *House Document*, No. 250, supp. s. 1-27.

¹⁶ Dr. Wright, *American Relations...* s. 161-163.

¹⁷ Dr. Wright, *American Relations...* s. 168-190 ve *House Document* No. 250 s. 69-74.

andlaşmada yer alan, Osmanlı Devleti'ne, Amerika'da harp gemileri yapmasına izin veren, gizli maddeden Cumhurbaşkanı'na bahsetmedi. Bu durumdan, sonradan haberdar olan iki temsilci de isteksiz olmalarına rağmen andlaşma taslağını imzaladılar¹⁸. Senato, gizli maddeden haberdar olmayarak, yapılan andlaşmayı tasdik etti. Osmanlı Devleti'nin, Amerika'ya tanıdığı kapitülasyonlarla ilgili 4. madde sonraki yıllarda bir ihtilâf konusu olarak kalmıştır¹⁹.

Komodor David Porter, İstanbul'a Chargé d'Affairs tayin olunarak, tasdikli andlaşmaların teâtisine memur edildi. Porter, İstanbul'da, Osmanlı hükûmeti tarafından, daha sonra bir nevi zeyil (codicil) olarak adı geçen ve ileride ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklarda baş vurulacak esas metnin Türkçe metin olduğu hususunu bu codicil'de ayrıca belirtmeye mecbur edildi²⁰. David Porter, İstanbul'dan Newyork'taki bir dostuna yazdığı ve sonradan 1835'te Newyork'ta 2 cilt halinde basılan *Constantinople and its Environs in a Series of Letters* adlı eserinde bu andlaşmaların 5 Ekim 1831'de teati merasimini çok canlı ve ayrıntılı bir şekilde anlatır²¹. Türkiye ile Amerika arasında 45 yıl önce başlayan teşebbüsler böylece yarım yüzyıla yakın süren uzun müzâkerelerden sonra bir ticaret andlaşması ile neticeleniyordu.

Şurasını hemen belirtmek isteriz ki bir taraftan bu müzâkereler devam ederken, daha XIX. yüzyılın, ikinci on yılının sonlarında Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ticaret hacmi 1 milyon dolara erişmişti. Bu hususta daha iyi bir fikir verebilmek için 1816'da 8, 1823'te 18, 1825'te 22, 1828'de 28, 1830'da ise 32 Amerikan gemisinin İzmir'e geldiğini belirtmek isterim. Tabii bu hususta en büyük âmil yukarıda çeşitli defalar adı geçen Offley'nin şahsı gayretiydi. Esasen bu yıllar zarfında İzmir'e gelen 78 Amerikan ticaret gemisinden 54 tanesi Offley'nin Amerika'daki firması olan Woodmas and Offley'e mal götüren gemilerdi. Offley daha ticaret andlaşması imzalanmadan önce 1828'de, "Delos" isimli Amerikan ticaret gemisinin İstanbul'a gitmesine müsaade aldığı gibi iki yıl sonra da henüz ticaret andlaşmasının onaylanmasından önce Amerikan gemilerinin Karadeniz'e çıkışlarını da sağlamıştı²² 1830'da Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'na

¹⁸ Dr. Wright *American Relations...* s. 192-206.

¹⁹ Gizli maddenin metni için bk. An American, *Sketches Turkey in 1832* (Newyork 1833), s. 294-295.

²⁰ *Treaties and Other International Acts of the United States of America* (nşr. David Hunter Miller), cilt III, s. 585.

²¹ cilt 1, sayfa 51.

²² *Senate Documents*, No. 200.

ihracâtı 74.263 dolar olup, başlıca kalemler de yünlü eşya, rom, işlenmiş tütün, barut, zahire ve mumdu. Aynı yıl Amerika'nın Türkiye'den ithal ettiği mallar ise 414.392 dolara varıp, önem sırasıyla afyon, meyve, fındık, gümüş, işlenmemiş yün, deri, şarap ve eski bakırdı ²³.

1832'de anlaşmanın tasdikinden sonra da arada çeşitli anlaşmazlıklar çıkmışsa da Porter, Ekim 1832'de Dışişleri Bakanına yolladığı raporda, çevresini iyi tanıdığını, bu bakımdan anlaşmazlıkları kolayca çözebileceğini bildiriyordu ²⁴. Bu sıralarda Amerikan pamuklu kumaşları Osmanlı İmparatorluğu dahilinde iyi bir pazar bulmuştu. O kadar ki, bu kumaşların yalnız dükkânlarda değil, işportalarda da satıldığını yabancı seyyahlar arasında meselâ Josiah Brewer de bize bildirmektedir ²⁵. Amerika'nın İstanbul'daki konsolos vekili John P. Brown 1834 ve 1838'de yolladığı raporlarında, Amerika'da işlenmemiş yünden çok fazla gümrük alındığı için İstanbul'a gelen Amerikan gemilerinin yükleyecek mal bulamadıklarından ve Türk yününün, üçbeş yıl önce adı geçmeyen yeni bir pazar olan İngiltere'ye gittiğinden şikâyet ediyordu ²⁶.

1862'de ise, Amerika ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yeni bir dostluk ve ticaret andlaşması imzalandı. Burada, eski andlaşmanın 1. maddesi olan "en imtiyazlı millet muamelesi" ibâresi aynen bırakılıyor. 1839'dan beri % 8 olarak geçerli olan ihraç gümrüğü resminin, tedricen % 1'e kadar indirileceği, ithal gümrüğü resminin ise % 1 olarak kalacağı belirtiliyordu. Yine bu andlaşma, Osmanlı Devleti'nin silah ve cephane için koyduğu yasağı da kabul ediyordu.

Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ithalat ve ihracat ile iki devlet arasındaki ticaret hacmini göstermek için Gordon Leland'ın yukarıda adı geçen *American Relations with Turkey 1830-1930* kitabından 1832 ile 1912 yılları arasındaki devreyi içine alan onar yıllık fâsılalarla tertip edilmiş olan tablo bu hususta yeterli bir fikir verecektir [Dolar olarak] ²⁷.

²³ Gordon Leland, *American Relations With Turkey 1830-1930* (Philadelphia 1932) s. 49.

²⁴ *Senate Documents*, No. 200, s. 21 v.d.

²⁵ Josiah Brewer, *A Residence at Constantinople in the Year 1827* (New Haven 1830) s. 73; bir de bk. *Sketches of Turkey in 1831-1832* (Newyork 1833) s. 191.

²⁶ *Senate Documents*, No. 200, s. 52-56, 79-80, 136 v.d.d.

²⁷ Gordon Leland, *American Relations....* s. 46-47.

Yıl	Osm.İmp.nun Amerika'dan ithalatı	Osm.İmp.dan Amerika'ya yapılan ihracât	Ticaret hacmi
1832	64.722	923.629	988.351
1842	125.521	370.248	495.769
1852	265.825	556.100	821.925
1862	442.721	959.692	1.402.413
1872	1.209.443	866.719	2.076.162
1882	1.829.166	3.315.647	5.144.813
1892	206.350	4.969.029	5.175.379
1902	774.552	8.895.740	9.670.292
1912	3.798.168	19.208.926	23.007.094

[Bu arada Amerika dışındaki 2. Amerikan Ticaret Odasının 1911'de İstanbul'da kurulduğunu ve 1914'te 1. Dünya Harbi'nden önce üye sayısının 400'ü geçtiğini hatırlatmak isterim. "Bk. Gordon Leland, *adı geçen eser*, s. 155-157, v.s. *Department of Commerce, Turkey* Washington 1926, s. 192, 206 ve 224-226'dan naklen].

Yukarıdaki rakamlardan Amerika ile Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin, küçük bir istisna hariç, devamlı olarak arttığı ve bu artışın Osmanlı Devleti lehine olduğu açıkça görülmektedir. 1870'li yıllarda, Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ihracatta görülen büyük artış, Osmanlı Devleti'nin ticaret andlaşmasındaki, Amerika'nın Türkiye'ye ateşli silâhlar ve cephaneye satışını men eden hükmü kaldırmasından ileri gelmektedir. Zira 1877 Türk-Rus Harbi'ne takaddüm eden devrede Osmanlı hükûmeti ordusunu yeniden modern silâhlarla donatmak için böyle bir kararı lüzumlu görmüştü. Bu sıralarda İstanbul'da yaşayan bir Amerika'lı Henry Otis Dwight, *Turkish Life in War Time* (Newyork 1881) adlı eserinde daha 1877'de Osmanlı ordusunda 334 bin martini ve 39 bin winchester tüfeği bulunduğunu, ayrıca harp esnasında da 100 bin martini'nin daha Türkiye'ye geldiğini yazmaktadır (bk. s. 80, 84-85, 136, 161 ve 163). 1959 yılında Columbia Üniversitesi'nde araştırmacı öğretim üyesi olarak çalıştığım dönemde Üniversite'nin kütüphanesi olan Butler Library'de 1877/1878 Harbine ait bir kısmı da gazete küpürlerinden meydana gelen büyük bir dosya gördüğümü de bu arada belirtmek isterim. Türk-Rus Harbi'nden sonraki yıllarda ise, Amerika'dan hiçbir silah ve

cephane alınmadığını, Amerika'dan satın alınan madeni yağların da 20.948 dolar gibi önemsiz bir rakama düştüğünü görüyoruz. Bunu kanaatimce, bir yandan Romanya'da yeni açılan petrol kuyularıyla diğer taraftan Batum'dan daha ucuz ve daha kolay sağlanan gazyağı ile izah etmek gerekir. Samuel Cox'un, Türkiye'deki ortaçlığından bile haberdar olmayan ve tabiatıyla onun aşağıda bahsedeceğimiz kitabını da görmeyen bazı tarihçiler II. Abdülhâmid devrinde Amerika ile dikkate değer münasebetlerimiz olmadığını söylerlerse de XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Amerika ile çeşitli alanlardaki münasebetleri epeyce gelişmişti. Ancak bu devreye geçmeden önce Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu dahilinde giriştiği misyoner faaliyetlerinden söz etmek isterim.

1810'da 3 kilisenin temsilcileri tarafından Massachusettes'de kurulan "American Board", 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı İmparatorluğu'na bir heyet yollamayı kararlaştırdı. 1819'da Kudüs'e gitmek üzere Amerika'dan ayrılan Pliny Fish ve Levi Parsons ilk olarak Ocak 1820'de İzmir'e gelerek ne yapılabileceğini tesbite çalıştılar²⁸. Bundan sonraki 10 yılda İzmir, Beyrut ve Kudüs'te faaliyet gösterdiler. Bu arada Malta'da bir matbaa kurdular. Misyoner William Goodell, İstanbul'daki Ermeniler arasında faaliyette bulunmak üzere 9 Haziran 1831'de yâni, yeni ticaret andlaşmasını teâti için gelen ilk Amerikan Chargé d'Affair'i komador David Porter'dan az önce İstanbul'a gelmişti. Bundan sonraki 30 yılda Goodell, yukarıda adı geçen Otis Dwight, Dr. Eli Smith ve William G. Schaffler, Ermeni, Rum ve Yahudiler arasında misyoner faaliyetleri yürüterek birçok okullar kurdular. 1833 yılı başlarında küçük bir grup Ermeni mühtedi de bunların yanında yer almıştı. Böylece 1836'da Evangelical Union (Protestanlık Birliği) kurulduğu gibi, Malta'daki matbaa da 1833'te İzmir'e nakledilmişti. 1835'te bu misyonerler Anadolu'da da faaliyette bulunmaya başladılar. 1839'da ise Cyrus Hamlin, İstanbul'daki Ermeniler arasında çalışmaya başladı. 40 yıl İstanbul'da kalan bu zat daha sonra da Robert College'in ilk müdürü olmuştu. İngilizce tedrisat yapan Amerikan ilkokulları Osmanlı İmparatorluğu dahilinde daha 1830'lu yıllarda kurulmuş, daha sonraki yıllarda ise Ayıntab, Harput ve Beyrut'ta daha yüksek seviyedeki Amerikan okulları faaliyete geçmişti. İstanbul'da Robert College 1863'te, mevcut high school'un gelişmesiyle de kızlar için college 1871'de kurulmuştu.

²⁸ Bu hususta bk. Alvan Bond, *Memoir of the Rev. Eliny Fish* (Boston 1828) s. 97. Ayrıca bk. Levi Barton, *Daybreak in Turkey* (Boston 1908), s. 119 v.d.

Samuel Cox, 1886 yılında, büyük bir kısmı çeşitli okullarda olmak üzere, çalışan kadın ve erkek Amerikalıların sayısını 254 kişi olarak göstermekte bunların Türk tebaası yardımcılarının miktarını ise 1049 kişi olarak tespit etmektedir. Cox'un bildirdiğine göre, İmparatorluk dahilindeki high school ve college'lerin sayısı 35, yatılı kız okullarının sayısı ise 27'dir. Daha aşağı seviyedeki okulların miktarı 508 olup, çeşitli yerlerde öğrenim gören, öğrenci sayısı 25.171'dir. Bunlardan 13.750'si Türkiye'de, 6075'i Suriye'de, 5106'sı da Mısır'da bulunmaktadır²⁹. 1859'dan itibaren ise Amerikan doktorları Anadolu'da ilk olarak Sivas'ta faaliyet göstermeye başlamışlardı. 1914'e kadar çeşitli yerlerde 9 hastahane ve 10 dispanser açılmış olup hasta sayısı da 40 bin civarında idi³⁰.

Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında yer alan bu kültürel münasebetleri burada bırakarak 1830'da yapılan ticaret anlaşmasının, çok daha sonraki yıllarda ortaya çıkardığı siyâsî problemlerden söz etmek isterim. Bu anlaşmanın 4. maddesinin, Amerika Birleşik Devletlerine verdiği imtiyazları gösteren, İngilizcesi elimizdedir³¹. Türkçe metnin içinde yer aldığını kuvvetle tahmin ettiğim bir doktora tezini³², bütün araştırmalarıma rağmen bulamadığım için ne kadar bir fark bulunduğunu şahsen tesbit edemedim. Her ne kadar 1857'de Amerikan Başkonsolusu John P. Brown, iki metin arasında farklılıklar olduğunu söylemişse de 1868'e kadar ciddi bir ihtilâf çıkmamıştı. Bu maddenin İngilizce metnine göre, suç işleyen Amerikan tebaası, mahallî otoriteler tarafından tevkif edilemez ve hapse atılamazlar, ancak Amerikan elçisi veya konsolusu tarafından muhakeme edilebilir ve suçlarına göre cezalandırılırlardı³³.

1868'de Osmanlı hükûmeti, iki Amerikalıyı bizim kanunlarımıza göre, suç işledikleri töhmetiyle, yakalayıp hapsedti. Bunun üzerine Amerikan elçisi 4. maddeyi ileri sürerek, Osmanlı hükûmetinin böyle bir şeye hakkı olmadığını iddia etti. Türk hariciye nâzırı ise, anlaşmanın Türkçe metninde "Tevkif edilemezler" tabirinin bulunmadığını söyleyerek, Porter'in kabul edip imzaladığı bir nevi zeyilde, tereddüt halinde Türkçe

²⁹ Bk. Samuel Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey* (Newyork 1887), s. 296.

³⁰ Barton, *Daybreak*. s. 207-210.

³¹ *Treaties and Other International Acts of the United States of America* (nşr. Miller) III, 542.

³² Fuad Ezgü *Osmanlı İmp. ile ABD. Arasında İktisadî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişimi* (basılmamış doktora tezi) (İstanbul Üniv. 1949).

³³ John Basset Moore, *A Digest of International Law* (Washington 1906) II, 676.

metin esastır denilmesini iddiasına mesnet olarak gösterdi³⁴. Amerika Dışişleri Bakanı, kendi uzmanlarına işi incelettirdiğinde, hatânın İngilizce metinde olduğu görüldü. Cumhurbaşkanı, işi senatoya havale ederek oradan bir cevap istedi ise de bir netice çıkmadı. Aradan geçen yıllarda da iki devlet arasında bu husus münakaşa konusu olarak kaldı. Amerika, İngilizce tercümenin yanlış olduğunu kabul etmekle birlikte 4. maddenin mânâsının, zımnen de olsa, bir tutuklamaya müsait olmadığını, bu bakımdan Osmanlı resmî makamlarının bir Amerikan vatandaşını tevkif edemeyeceği görüşünde ısrar etti. Uzun bir müddet mesele öylece kaldı. Hattâ 1890'da Amerika, Osmanlı Devleti'ne, bir dostluk nişânesi olarak, muhakeme etmek hakkından vazgeçebileceğini söylemiş ise de Türk hariciye nâzırının cezalandırma hakkından da vazgeçilmesini ileri sürmesi üzerine teklifini geri almıştı³⁵. Hem bu hususu bir az daha açıklığa kavuşturmak, hem de Ermeni meselesini başka bir açıdan ele alabilmek için, gözlerinizi bir az geriye çevirmeye çalışacağım. 1860'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kısım Ermeni'nin, özellikle Amerika Berleşik Devletleri'ne göç etmeye başladıklarını görmekteyiz. Ancak bunların bâzıları orada Amerikan vatandaşlığını kazandıktan sonra tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na dönerek, Amerikan vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanmak yolunu aramaya başladılar. Bu husus, Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yeni bir anlaşmazlık konusu daha ortaya çıkarmış oldu. 1869'da Türkiye'de kabul edilen bir kanuna göre, padişahın müsaadesi olmadan hiçbir kimse Osmanlı vatandaşlığından çıkmak hakkına sahip değildi. Böylece, Amerikan vatandaşlığına geçen bir kimse Türkiye'ye dönüşünde, Osmanlı vatandaşlığından çıkmamış sayılacak ve buna göre muamele görecekti. Amerikan tebalığına geçen Ermenilerin, tekrar Türkiye'ye dönmelerine mâni olmak için devletin başka tedbirler de aldığı görülmektedir. Bu cümleden olarak, Osmanlı Devleti'nin Washington sefiri olan Mavroyeni Bey'in resmî yazışmalarında Newyork Başkonsolosu Baltazzi Efendi'ye (Frasızcada böyle yazılan ismin Baltacı Efendi olduğu söylenebilir) gönderdiği 26 Eylül 1893 tarih ve 6659/24 sayılı yazısında, Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermenilerin pasaportlarını iyice incelemeden vize etmesinin doğru olmadığını ağır bir dille tenkit ile, bunların Osmanlı vatandaşlığı kanununun gereği, Osmanlı tebası olarak kaldığını, bu itibarla bu gibilerin ellerindeki Amerikan pasaportlarının bir

³⁴ John Basset Moore, *aynu eser*, II. 679.

³⁵ Brown, *Foreigners in Turkey*, s. 78.

değer taşımadığını bildirmişti³⁶. Mavroyeni Bey, aynı gün Türk Dışişleri Bakanı Said Paşa'ya gönderdiği 6660/173 sayılı yazısı ile bu durumu açıklamıştı³⁷.

Mavroyeni Bey'in 3 Nisan 1893 tarih ve 6501/53 sayı ile Dışişleri Bakanı Said Paşa'ya gönderdiği başka bir yazı da burada zikre değer. Washington sefirimiz, bu yazısında, dünyanın çeşitli yerlerinden Amerika'ya göçmen olarak gelen Ermenilerin sayısının 1891 Haziranı sonunda 560.319 kişi iken 30 Haziran 1892'de 623.084'e yükseldiğini söylemektedir ki bu o zamanlar için dikkate değer bir rakamdır. Yine aynı yazıda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Amerika'ya göçmen olarak gelen Ermenilerin sayısının da 1891'de 3957 kişi iken 1892'de 6335'e çıktığı da ayrıca belirtilmektedir. O, ayrıca Ermenilerin üçte birinden fazlasının hiçbir meslek sahibi olmadıklarını kaydetmektedir³⁸. Mavroyeni Bey'in elimizdeki ciltte yer alan çeşitli yazıları, onun, Amerika'daki Ermenilerin Türkiye aleyhinde gelişmekte olan faaliyetlerini çok yakından ve büyük bir vukulla takip etmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde 1885 yazı ile 1887 sonbaharı arasında oldukça kısa süren sefirliğine rağmen, Türk-Amerikan münasebetlerinin kültürel ve siyasî sâhada da gelişmesinde âmil olan, adından daha önce de söz ettiğim Samuel Cox'dur. Bu zatın *Diversions of a Diplomat in Turkey* (Newyork 1887) isimli kitabı, benim 7 yıl önce yazdığım küçük bir makale dışında³⁹ bugüne kadar kaynak olarak kullanılmamıştır. Samuel Cox, kendinden evvel İstanbul'a gelen Amerikan sefirlerinden farklı olarak, İstanbul'u ilk defa 1851'de özel olarak ziyaret etmiş, 1881'de ise, sonradan halefi olduğu General Lewis Wallace'in elçiliği sırasında da İstanbul'da bulunmuştu. Gerek elçi tayin edilmeden önce, gerek Amerika'ya dönüşünde uzun bir süre kongre azalığında bulunmuş olan Cox, Amerika'da iki devre cumhurbaşkanlığı yapan general Grant'ın yakın dostu idi. O, İstanbul'a vardığı sırada Amerikan harp gemisi Quinnabaug da Boğaz'da demirlemiş bulunuyordu. Bu harp gemisi, padişahın emri ile hiçbir ücret talep edilmeksizin havuzlanmış ve boyanmıştı⁴⁰. İstanbul'a gelişinden 30 gün

³⁶ Bilâl Şimşir, (nşr.) *Documents Diplomatiques, Affaires Armeniennes 1886-1893*, Ankara 1985, c. 1. 432.

³⁷ Aynı eser. I. 433.

³⁸ Aynı eser I. 243.

³⁹ Dr. Orhan F. Köprülü, *XIX. Asırda Bir Amerikan Sefirinin Gözüyle Türkiye, Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Temmuz 1979, yıl 8, sayı 3, s. 56-61.

⁴⁰ S. Cox, aynı eser, s. 23

sonra itimadnâmesini II. Abdülhamîd'e veren Cox, yukarıda adından söz ettiğimiz kitabında, yıldız sarayını süsleyen resimlerden birisinin de Newyork'lu Mr. Elliot F. Shephard tarafından yapılmış olup, padişahı Nâmık ve Osman paşalarla birlikte açık bir arabada gösteren tablo olduğunu yazar (s. 34). Cox'un kitabında yer alan satırlardan Newyork belediye reisi Mr. Hewit'in birkaç yıl önce İstanbul'u ziyaret ettiği sırada padişahla iyi bir dostluk kurduğunu anlıyoruz. Padişahın, Hewit'e hediye olarak gönderdiği kitaplara karşılık, belediye reisinin de kendisi vasıtasıyla Tiffany'den alınmış çok güzel işlemeli bir vazo ile sigara kutusu şeklindeki bir kibrit kutusunu padişaha taktim ettiğini öğreniyoruz⁴¹.

Padişahla yakın teması olan Cox, 1885 sonbaharında Abdülhamîd'in Amerikan ateşli silahlarıyla yakından ilgilendiğini ve bu hususta daha 1881 Aralık ayında eski sefir General Wallace'dan bu silahları gösteren bir albüm getirtmesini istediğini, fakat bir netice alamadığını kendisine bildirmişti. Bunun üzerine Amerikan harp gemisinin ücretsiz olarak tamir edilip, havuzlandırılmı hatırlatarak, Dışişleri Bakanı Mr. Bayard'dan bu hususun yerine getirilmesini talep etmiş ve bu istek derhal karşılanmıştı⁴². Cox, padişahla yaptığı çeşitli konuşmalarından birinde, sultanın, kendisinden, Amerika'nın hızlı büyümesi ve başarılan büyük işler hakkında sorduğu suallere, Amerikan elçisi bütün bunların güvenilir nüfus sayımı istatistiklerine dayandığı cevabını vermiş ve 1880'de yapılan 10. nüfus sayımını ona özellikle tavsiye etmişti. Evvelce Temsilciler Meclisi'nde nüfus sayımı komisyonunun başkanlığını da yapmış olan Cox, padişahın arzusu üzerine 1880 yılı istatistiklerini 250 kiloluk büyük bir koli halinde Amerika'dan getirterek 16 Mayıs 1886'da padişaha teslim etmişti⁴³. II. Abdülhamîd, yaptığı incelemelerden sonra, bu şekildeki istatistikî bilgilerin Türkiye için de büyük yararlar sağlayacağına kanaat getirerek, Sadrâzam Kâmil Paşa'dan bir komisyon kurup, bu hususta çalışmalara başlatmasını istemişti⁴⁴.

Amerikan elçisi, kitabında, Rusya'dan ve Amerika'dan İstanbul'a getirilen petrol ve gaz hakkında da dikkate değer bilgi vermektedir. Ona göre, 1883'ten beri Bakû'da bol petrol çıkmakta olup, 1 Ocak 1885'ten aynı yılın Eylül ayı sonuna kadar Bakû'dan İstanbul (Paşabahçe'ye)'a 13.254 ton gaz getirilmişti. Osmanlı Devleti'nin, 1885'te Amerika'dan ithal ettiği

⁴¹ S. Cox, *aynı eser*, s. 64

⁴² S. Cox, *aynı eser*, s. 36 v.d.

⁴³ S. Cox, *aynı eser*, s. 37 v.d.

⁴⁴ S. Cox, *aynı eser*, s. 44.

petrol ise, 256.870 case yâni bildiğimiz gaz tenekesidir. Daha o zamandan beri sakaların çeşmelerden bu tenekelerle su taşıdıkları elimizdeki kitabın 159. sayfasında yer alan fotoğraftan açıkça anlaşılmalıdır. Cox, Amerikan gazının Ruslarınkine nazaran daha pahalı olduğunu, bir teneke gazın 3-4 kuruş arasında satıldığını, Amerikan parasıyla bunun 13-18 cent civarında olduğunu yazmaktadır ki, buradan 1885'te o zamanki Amerikan dolarından 4.5 misli kadar daha kıymetli olduğu anlaşılmalıdır⁴⁵.

Samuel Cox'dan sonraki Amerikan sefirleri zamanında, bugünkü bilgilerimize göre, kayda değer bir şey yoktur. Ancak, bu arada bu yıllar sırasındaki Washington elçilerimizden kısaca söz etmek isteriz. 1886'ya kadar Osmanlı Devleti'ni büyük bir liyakatle temsil eden Mavroyeni Bey'den sonraki elçilerimiz arasında 1897-1901 yılları zarfında Washington sefiri olan Ali Ferruh Bey, görevini büyük bir ciddiyetle yaptığı gibi, vazifesi olmadığı halde İran Şahı Muzafferüddin Şah'a karşı hazırlanan bir suikastı mabeyn-i hümayûn başkâtibi Tahsin Bey [Paşa]'e bildirecek kadar hassasiyet göstermişti⁴⁶. Ocak 1909'a kadar Osmanlı Devleti ve Amerika, ortaelçilerle temsil edilirken bu tarihten itibaren iki devletin sefirleri büyükelçi pâyesini taşımışlardır.

Almanya'da doğmuş bulunan, Musevî dinini muhafaza ederek, hem Alman, hem de Türk düşmanı olan Henry Morgenthau'un 1913-1917 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ni İstanbul'da temsil etmesi iki memleket için de büyük bir talihsizlik olmuştur. Sâdece tek taraflı ve Ermeni sempatisini olarak yazdığı *Ambassador Morgenthau's Story* (Garden city, 1918) adlı kitabı, bu hususu açıkça göstermektedir⁴⁷. Bu devre ait bu husustaki malzeme bir hayli çok olup, daha tarafsız ve dikkatli bir çalışma için Ralph Elliot'un basılmamış doktora tezi olan *United States and the Armenian Question, 1894-1924*⁴⁸ adlı kitabına bakılmalıdır.

Amerika, 1917 Nisanında, Almanya'ya karşı harp ilân etmesine rağmen, çeşitli sebeplerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı herhangi bir harekette bulunmadı. Osmanlı hükûmeti ise, 20 Nisan 1917'de Amerika ile münasebetlerini kesti. Bunun üzerine, Türkiye'deki Amerikan haklarını koruma görevini İsveç sefaretini yükledi.

⁴⁵ S. Cox, *aynı eser*, s. 165 v.d.

⁴⁶ Tafsilât için bk. Nejat Göyünç, *Muzafferüddin Şah ve II. Abdulhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri, İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, s. 148.

⁴⁷ Morgenthau'nın kitabının Fransızca tercümesi de vardır.

⁴⁸ Ralph Elliot, basılmamış doktora tezi, *The Fletcher School of Law and Diplomacy*, 1957.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)'nden sonra Amerika, Ocak 1919'da Lewis Heck'i ilk komiseri olarak tayin etmiş, 12 Ağustos 1919'da ise, 28 Ocak 1919'dan beri Doğu Akdeniz'deki Amerikan deniz kuvvetleri kumandanı sıfatıyla İstanbul'da görevli olarak bulunan Amiral Bristol, Amerika'nın Türkiye'deki yüksek komiserliğine getirilmişti. Prof. E. Kuran'ın belirttiğine göre bu zat, daha 17 Ağustos 1919'da yazdığı bir raporda, ileride kesin karara varılmak üzere, şimdiki halde Türkiye'nin bir bütün halinde muhafaza edilmesini Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a tavsiye etmişti⁴⁹.

Diğer taraftan daha 1919 Temmuzunda Paris'te Herbert Hoover ve Henry Morgenthau, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkındaki konuşmalarda kesin bir hükme varmadan önce, Tümgeneral James G. Harbord, 1919 yılının 2 Eylülünde İstanbul'a gelmiş, buradan da derhal Küçük Asya'ya geçerek, orada Amerika adına bir ay müddetle temaslarda bulunmuştu. General Harbord, raporunda ayrıca, Türk İstiklâl Harbi'nin başarıya ulaşabileceğini, Mustafa Kemal'in ise bir maceracı değil fakat hakiki bir lider olduğunu da belirtmişti.

Bu arada Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, herhalde Anadolu'da durumun bir az daha açıklığa kavuşması için, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının ertesi gününe kadar, bu raporu Amerikan Senatosu'na vermedi. Senato 1 Haziran 1920'de Doğu Anadolu'da bir Ermenistan mandaterliği kurulmasını, Wilson'a rağmen 23'e karşı 52 oyla reddetti⁵⁰. Başlangıçtan beri bir Ermeni mandası fikrine karşı olan ve bunu açıkça ifade eden Amiral Bristol⁵¹ daha 15 Ağustos 1920'de harp günlüğüne, İstanbul hükümeti hakkında şunları yazıyordu: "Türk hükümeti, bir göstermelikten başka bir şey değildir ve Türkiye üzerinde hiçbir kudreti yoktur"⁵². İki ay sonra ise, o, harp günlüğüne "Türkiye'de milliyetçiler dışında iktidar bulunmamaktadır"⁵³ cümlesini geçiriyordu.

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, 2 Kasım 1920'deki seçimi kaybedince yeni cumhuriyetçi Başkan Harding, Ermeni mandasını

⁴⁹ *Mark L. Bristol Papers*, Library of Congress, *War Diary*, 17 Aug, 1919'dan naklen E. Kuran, *Millî Mücadele ve Amiral Bristol, Dış Politika*, Mart 1983, s. 35.

⁵⁰ Bu hususta geniş bilgi almak için bk. Dr. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu*, İstanbul 1981, yine aynı yazarın, *Ana Hatlarıyla General Moseley Raporu: Türkiye'de Amerikan Mandası (Belleten, Ocak-Nisan 1984, sayı 189-190, s. 95-108, özellikle s. 97. v. dd.)* adlı makalesine bakılmalıdır.

⁵¹ *War Diary*, 4 March 1920'den naklen E. Kuran, *aynı makale*, gös. yer.

⁵² E. Kuran, *aynı makale*, s. 37

⁵³ E. Kuran, *aynı makale*, gös. yer.

Amerika'nın sırtında taşımasına karşı çıkan Bristol'un Ermeni siyasetini tasvip etmişti. Amiral Bristol 23 Aralık 1920'de günlüğüne yazdığı satırlarda, Kars'tan yeni dönen Mr. Fox'dan aldığı bilgilere dayanarak Türklerin, Ermenileri katletmediğini, ancak suçlu olanları cezalandırdıklarını açıkça belirtmişti⁵⁴.

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin Lozan Andlaşması'nı imzalamasından sonra Türk delegasyonu ile Lozan Konferansı esaslarına paralel olarak, Türkiye'deki Amerikan kültürel ve dini müesseselerinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınacağını garanti eden ayrı bir andlaşmayı 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzalamıştı. Bu andlaşmaya Amerika adına imza koyan sonradan Amerika'nın ilk Türkiye sefiri tayin edilecek olan Joseph C. Grew idi⁵⁵.

Lozan Andlaşması'na tekaddüm eden aylarda Türkiye Cumhuriyeti, Bolu Milletvekili Dr. Mehmet Fuad Bey'i⁵⁶, İstiklâl Harbi şehitlerine mâli yardım sağlamak için, Amerika'ya yollamıştı. Amerika'nın çeşitli şehirlerine giderek, bazı konuşmalar yapmış olan Fuad Bey, 6 Nisan 1923 - 11 Temmuz 1923 arasında üç aydan fazla bir zaman Birleşik Devletler'de kalmıştı. Onun bu seyahati, Türkiye Cumhuriyeti hakkında büyük bir sempati topladığı gibi, yetimler için de 152 bin Türk lirası kadar o zaman için çok iyi bir meblağ sağlamak suretiyle gayesine erişmişti⁵⁷. I. Dünya Harbi'nin sona ermesinden az sonra Şubat 1919'da Amerika'nın Türkiye ile yaptığı ticaret yeniden canlanmış ve Türk pazarına büyük ölçüde Amerikan malı hâkim olmuştu. Bu ticaret normal ölçülerine ancak 1923'te inmişti⁵⁸. Harbin devamı esnasında Türkiye'deki birçok Amerikan müessesesi faaliyetine son vermiş olup, harbin sonunda, Türkiye'de sadece 36 misyoner kalmıştı. Buna karşılık Robert College ve Amerikan Kız College'i harbin devamınca, hükümet makamlarından gördükleri yardım sâyesinde açık kalmışlardı. O sıralarda Robert College'in müdürlüğünü yapan Gates, bu hususu *Not To me Only* adlı kitabında samimi bir şekilde ifade eder⁵⁹. Bir az yukarıda sözünü ettiğimiz ve genç Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzalanan andlaşma,

⁵⁴ E. Kuran, *aynı makale*, s. 36.

⁵⁵ Bu hususta geniş bilgi için bk. Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years* (Boston 1952, I. s. 587-605).

⁵⁶ Sonradan Umay soyadını alan Fuad bey uzun yıllar Kırklareli milletvekilliği ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı yapmıştır.

⁵⁷ Prof. E. Kuran, *Dr. Fuat Mehmet Bey'in Amerika Gezisi, Yeni Forum* 1 Mart sayı 108.

⁵⁸ Gordon Leland, *American Relations....* s. 21 ve 59 v. dd.

⁵⁹ Princeton 1940, s. 208, 240.

Ermeni meselesinin ortadan kaldırılmış olması ve kapitülasyonların ilgası hususlarına yer verdiği için, Amerika'da büyük itirazlara ve patırdılara sebep oldu. Neticede 18 Ocak 1927'de Senato, bu andlaşmayı reddedince iki devlet arasındaki normal münasebetler kesildi⁶⁰. Bu durum üzerine Amerika Birleşik Devletleri, yüksek komiseri Amiral Bristol'ü Türkiye ile siyasi münasebetlerin yeniden kurulmasına memur etti. 17 Şubat 1927'de Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü [Aras] ile Bristol arasında notalar teâti edilerek, konsolosluk münasebetlerinin, milletlerarası kanunun prensipleri dahilinde kurulmasına ve en kısa zamanda elçiler gönderilmesine karar verildi. Joseph Grew, 27 Mayıs 1927'de Amerika'nın Ankara Büyükelçiliğine tayin edildi⁶¹. Türkiye'nin Washington Büyükelçiliğine getirilen Muhtar Bey 1927 Kasımında Amerika'ya müteveccihen yola çıkmadan önce, Büyükelçi Grew, 12 Ekim 1927'de itimadnâmesini, Gazi Mustafa Kemal'e Çankaya'da sunmuş bulunuyordu⁶².

1920'li yılların ortalarında Amerika'nın Türkiye'deki yatırımları sâdece 10-15 milyon dolar civarında idi. 1929'a kadar Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika arasındaki ticarî münasebetler 1926 Şubatında imzalanmış olan geçici bir ticaret andlaşması ile sürdürüldü. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçen bir kanunla, geçici andlaşmaların 1 Haziran 1930'dan sonra geçerli olamayacağı hükme bağlanınca, Birleşik Devletler, Büyükelçisi Joseph Grew'u 1929 yazında, yeni bir ticaret ve denizcilik andlaşması yapmaya memur etti. Müzâkereler, müspet neticelenerek, 5 maddelik bir andlaşma 1 Ekim 1929'da imzalandı. 18 Şubat 1930'da Senato'nun oybirliği ile kabul ettiği bu andlaşma 25 Nisan 1930'da yürürlüğe girdi. Bu, iki devlet arasında yapılan ilk ticarî andlaşma idi. Bunu, 15 Şubat 1932'de yürürlüğe giren ikinci bir ticaret andlaşması takip etti⁶⁴. II. Dünya Harbi'ne kadar geçen devrede Türkiye ticareti bakımından, Amerika'nın tek önemi tütün piyasasında oynadığı rol oluyordu.

1948 yılına kadar Amerika ile olan münasebetlerimizde, dostane olmakla birlikte, fazla kayda değer bir gelişme olmadı. Ancak 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Missouri zırhlısı, 1934-1944 yılları arasında

⁶⁰ N. Sousa, *The Capitulatory Regime in Turkey* Baltimore, 1933, s. 269-273; Gordon Leland, *aynı eser*, s. 202 v.d.

⁶¹ Joseph C. Grew'un memleketimizdeki çalışmaları için bk. Prof. E. Kuran *Büyükelçi Joseph C. Grew'in Faaliyeti (1927-1932)*, *yeni Forum*, 1 Nisan 1984, sayı 110.

⁶² Robert W. Dunn, *American Foreign Investment*, Newyork 1926, s. 169.

⁶⁴ *Treaties...* (nşr. Miller), IV, 4667-4670 ve müzâkereler için bk. Joseph C. Grew, *aynı eser*, II, 832-837.

memleketimizi Amerika'da şerefle temsil eden büyükelçimiz Münir Ertegün'ün cenazesini de (aslında 1944'te vefat etmiştir) Türkiye'ye getirmişti. Bu gelişti takiben Truman Doktrini dolayısıyla başlayan Amerikan (Marshall) yardımı, Türkiye ile Amerika arasında yeni bir devrenin başladığını gösteriyordu. Amerika Birleşik Devletleri ile son 40 yıllık devredeki münasebetlerimiz son günlerde çeşitli seminerlerde ele alındığı ve benim görüşüme göre, daha ziyade aktüel siyasi platformda kaldığı için bu hususlara girmeyeceğim.

Yalnız iki nokta üzerinde çok kısa olarak durmak istiyorum. Bunlardan birincisi 1930 yılında geçen bir olaydır. Cumhuriyetin 7. yıldönümü dolayısıyla 29 Ekim 1930 gecesi Ankara Türk Ocağı'nda tertiplenen baloda, Amerikalı gazeteci Mrs. Ring'in, Atatürk'e "Türkiye'nin hangi bakımlardan Amerikanlaşmasını düşündüğünü" sorması üzerine, Atatürk "Türkiye bir maymun değildir ve hiçbir milleti taklit etmeyecektir. Türkiye, ne Amerikanlaşacak ne de batılılaşacaktır. O, sadece özleşecektir" cevabını vererek, Mrs. Ring'i susturmuştu. Atatürk'ün bu sözleri Amerika'nın o zamanki Ankara sefiri Joseph Grew'un kendi el yazısıyla Cambridge, Mass. deki Houghton Library'de bulunmaktadır⁶⁵.

İkinci nokta ise belki pek az kimsece bilinen bir husus olup, onu da burada belirtmeyi yararlı gördüm. Türk Tarih Kurumu'nun eski Genel Sekreteri Sayın Uluğ İğdemir'den vaktiyle duyduğuma göre, Ankara'daki ünlü Türkocağı binası, Amerika'daki Türk güreşçilerini beğenen Nash (veya Naish) adındaki bir Amerikalı'nın bu iş için bağışladığı 180 bin dolar ile yapılmıştır.

⁶⁵ Prof. E. Kuran, *Türk Kültürü*, IV. 64 ve aynı dergi, V. sayı 50, s. 114'ten naklen *Joseph C. Grew's Diaries*, Cambridge, Mass. Houghton Library, Ms. Am. 1687, c. 49, s. 1981. v.d.

BİBLİYOGRAFYA

Türk-Amerikan münasebetleri hakkında yazılmış eserler arasında en derli toplu ve kaynaklara inilerek yapılmış olan ve yukarıda sık, sık faydalandığımız çalışma, Walter Liwingston Wright'ın *American Relations with Turkey to 1831* (Princeton University 1928) basılmamış doktora tezidir.

Türk-Amerikan ticârî münasebetleri bakımından ise, bir az tertipsiz ve karışık olmakla beraber, baş vurulabilecek en iyi monografi Leland J. Gordon'un *American Relations with Turkey 1830-1930* (Philadelphia 1932) adını taşıyan eseridir.

Daha sonraları ise Amerikan Dışişleri Bakanlığı mensuplarından William Arthur Helseth'in *Turkey and the United States, 1784-1945* (Princeton) adını taşıyan ve 1957'de hazırlanmış ve çok sınırlı bir sayıda çoğaltılmış fakat basılmamış olan çalışma da Türk-Amerikan münasebetleri hususunda büyük bir değer taşır.

Memleketimizde ise bu konuda yapılan ilk ciddi çalışma, eski arkadaşım Fuad Ezgü'nün, *Osmanlı İmparatorluğu ile A.B.D. Arasında İktisâdî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişimi* (İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi, basılmamış doktora tezi, 1949) adını taşıyan doktora tezi olup, burada Başbakanlık Arşivi'ndeki belgelerden geniş şekilde faydalanılmıştır. Bu makalemizi hazırlarken Ezgü'nün bu tezinden kütüphanede bulunamadığı için yararlanılamamıştır.

Metinde adı geçen eser ve makalelerin dışında Türk-Amerikan münasebetleri hakkında aşağıdaki çalışmalara da başvurulabilir.

- JOHN KINGSLEY BIRGE, *A Guide to Turkish Area Study* (Washington 1949).
ALFRED BONNE, *State and Economics in the Middle-East* (London 1953).
JOSIAH BREWER, *A Residence at Constantinople in the year 1827* (New Haven 1830).
PHILIP MARSHALL BROWN, *Foreigners in Turkey, Their Juridical Status* (Princeton 1914).
A. EMIL DAVIES, *Investments Abroad* (Chicago ve New York 1927).
HENRY OTIS DWIGHT, *Constantinople and its Problems* (New York 1901).
WILLIAM GOODELL, *The Old and the New or, the changes of Thirty Years in the East* (New York 1853).
CYRUS HAMLIN, *Among the Turks* (New York 1878).
CYRUS HAMLIN, *My Life and Times* (Boston 1892).
HARRY N. HOWARD, *The Partition of Turkey 1913-1923* (Oklahoma Press 1931).

- CORDELL HULL, *The Memoirs of Cordell Hull* (New York 1948).
- ELIOT GRIMMELL MEARS, *Modern Turkey* (Newyork 1924).
- SAMUEL ELIOT MORISON, *The Maritime History of Massachussets 1783-1860* (Boston 1921). Boston ile İzmir arasındaki ilk ticarî münasebetleri gösterir.
- MARY MILLS PATRICK, *A Bospours Adventure* (Stanford University Press 1934).
- SIR EDWIN PEARS, *Forty Years in Constantinople* (Newyork 1916).
- E.D.G. PRIME, *Forty Years in the Turkish Empire or Memoirs of Rev. William Goodell* (Newyork 1876).
- LYNN A. SCPIO, *My Thirty Years in Turkey* (New Hampshire 1955).
- OSCAR S. STRAUS, *Under Four Administrations* (Boston ve Newyork 1922).
- GEORGE WASHBURN, *Fifty Years in Constantinople* (Boston ve Newyork 1909).
- RODERIC H. DAVISON, *Turkish Diplomacy from Mudnos to Lausanne* (Princeton University Press 1953).
- E.W. RIGGS, *The Missionary Outlook in Turkey*, *The Moslem World*, cilt XIII, April 1923.
- E.W. RIGGS, *The American Board and the Turks*, *The Moslem World*, cilt XIV, January 1924.
- CHARLES S. STALLE, *American Opium Trade to China to 1820*, *Pacific Historical Review*, cilt IX, December 1940 (İzmir'den yapılan afyon ticareti hakkında bilgi vardır).
- ORAL SANDER VE KURTHAN FİŞEK, *A.B.D. Dışişleri Belgeleriyle Türkiye-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929* (İstanbul 1977).
- İLBER ORTAYLI, *Some Observations on American Schools in the Ottoman Empire*, *Turkish Public Administration Annual*, 1981, c. VIII, s. 63.
- BARBARA WALKER, *Türk-Amerikan Münasebeleri Hakkında Konferans [1984]*. *The Turkish Studies Association Bulletin*, September 1984.

